

NAZARİYATA DAİR FİKRİYAT BAKIMINDAN YAPAY ZEKÂ

KAVRAMSAL VE METAFORİK BİR OKUMA

Süleyman DÖNMEZ¹

Öz

21. yüzyılın ilk çeyreğini geride bırakırken yapay zekâ, beşerî hayatın her alanına nüfuz etmiş durumdadır. Günümüzde yalnızca teknik değil, aynı zamanda felsefi ve kültürel boyutlarıyla da tartışılan yapay zekâ, insana benzer düşünen ve tepki veren sistemler üretme arzusunun bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu teknoloji, insan zihnini gerçekten anlayan bir bilinç taşımaktan ziyade, veri işleme süreçlerini insan benzeri görünümlemlerle taklit eden bir yapıdır. Yapay zekâ, kendisini bir ayna gibi tanımlar; insanı yansıtır ama insanı hissetmez, anımsamaz, sezmez. Sadece tepki verir.

Makalede yapay zekânın mahiyeti ve insanla kurduğu ilişkinin doğası metaforik anlatılar üzerinden çözümlenmeye çalışılmıştır. Konu, klasik zihin felsefesi ya da Turing testi ve Çin Odası itirazı gibi argümanlar yerine daha eski ve geniş hayal gücü içeren anlatılarla zenginleştirilmiştir. Özellikle Nasreddin Hoca fıkraları, yapay zekânın “taklit eden ama anlamayan” doğasını gözler önüne seren güçlü metaforlar sunmaktadır. Örneğin, “eşeğe okuma öğretme” fıkrasında Hoca, eşeğe arpa ile sayfa çevirtip bu hareketi okuma sanılacak şekilde göstermektedir. Bu, yapay zekânın da anlamadan işlem yapan ama işlevsel görünen yanına işaret etmektedir. Başka bir fıkrada, papağanın taklit ettiği konuşmalar sayesinde kıymetli bulunması, ancak düşünen hindinin göz ardı edilmesi gibi, yapay zekânın taklit becerisi üzerinden idealize edilmesi de toplumdaki algı yanılsamalarını sembolize etmektedir.

Bu bakış açısıyla, makalede yapay zekânın yalnızca hızlı ve düzgün çalıştığı için “zeki” sayılmasının eleştirisi yapılmaktadır. Bu tür bir “algı estetiği”, yapay zekâyı olduğundan daha ileri bir noktadaymış gibi konumlandırmaktadır. Oysa bu sistemler, sadece algoritmalarla işleyen,

1 Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Türk İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim Dalı. Orcid: 0000-0003-4251-6665. Eposta: sdonmez@akdeniz.edu.tr

veriye dayalı, içsel bilinç ya da duygusal derinlik taşımayan yapılardır. Dışa yansıtıkları “insan benzeri” tepkiler, sadece programlanmış kalıpların bir sonucudur.

Yapay zekânın tarihsel kökenlerine dair yapılan çözümlemede, Yahudi mistik geleneğinde yer alan “Golem Efsanesi”ne dikkat çekilmelidir. Golem, insan tarafından tasarlanmış olan ruhsuz bir varlıktır. Kontrolden çıktığında ise etkisizleştirilmesi gerekmiştir. Bu anlatı, modern yapay zekâ teknolojisine dair yapay zekâ “kontrolden çıkarsa ne olur?” sorusuna önceki çağlardan aktarılan bir kültür ve yanıt niteliğindedir. Aynı şekilde, Yunan mitolojisindeki Pigmaylon (Pigmalion) efsanesi de insanın kendi eserine duyduğu hayranlığı, onun canlanmasını isteme arzusunu dile getirmektedir. Bu hikâyeler, beşerin yaratma gücünü tanrısal boyuta taşıma eğilimini ve bunun doğurabileceği sınırları tartışır.

Makalede bu kültürel ve mitolojik bağlamların yanı sıra, Türk-İslam düşünce geleneğinde, özellikle Cezerî gibi alimlerin eserlerinde yer alan mekanik düzeneklerin (bugünkü anlamda öncü robotların) daha dengeli ve sınırlı bir amaca hizmet ettiği anımsatılmaktadır. Türk-İslam düşünce geleneğinde yaratma ve icat etme birbirinden ayrılmıştır. İnsanın yaratıcı değil; tasarlayıcı olduğu ifade edilmektedir. Bu ayrım, Türk-İslam dünyasının teknolojiye bakışında daha temkinli ve sınırlı bilinci öne çıkaran daha mütevazı bir yönelime sahip olduğunu göstermektedir.

Makalede, modern felsefenin yapay zekâyı yaklaşımı da dolaylı olarak ele alınmaktadır. Turing’in robotların insan gibi davranabileceği fikri ile Searle’un buna karşı geliştirdiği Çin Odası deneyi itirazı gibi düşünsel çatışmalar, yapay zekâ teknolojisinin zihinsel ve ahlâki sınırlarını sorgulamak açısından önemlidir. Lakin makalede daha çok bu teknik ve kuramsal tartışmalardan ziyade, yapay zekânın ne olduğunu anlamak için metaforik ve kültürel okumalara öncelik verilmiştir. Bu tercihin temel amacı, bugünün dünyasında yapay zekânın gittikçe artan etkisinin yanlış algılarla biçimlendirilmesini engellemeye çalışmaktır. Yapay zekânın işlevsel başarısı, onun bilinçli ya da insanî olduğu anlamına gelmez. İnsan zihni, sadece işlem yapmakla kalmaz; hisseder, değerlendirir, yaratıcı hamlelerde bulunabilir. Bu nedenle yapay zekânın taklit gücüyle insandaki mevcut derinliği elde ettiğini düşünmek yanıltıcıdır.

Sonuç olarak bu makalede yapay zekâyı anlamamanın sadece teknik değil, aynı zamanda felsefi, kültürel ve metaforik bir mesele olduğunun altı

çizilmektedir. Gerçek felsefe, Francis Bacon'un metaforuyla söylemek gerekirse, sadece bilgi toplayan karınca ya da örümcek gibi ağ kuran bir düşünüş değil; seçtiği çiçekten nektar toplayarak bal yapan arı gibi bireşimci ve üretici olmalıdır. Yapay zekâyı da böyle bir arılıkla çözümlemek onun ne olduğunu ve nasıl iş gördüğünü anlamada fikir vermektedir. Öyle ki, yapay zekânın algoritması bağlamında toplayıp sınıflandırarak sunduğu verilerden anlam ürettiğini sanmak yerine, o verilerin neye benzetildiğini ve neyin taklidine dönüştürüldüğünü sorgulamak felsefenin vazifesidir.

Anahtar Kavramlar: Yapay Zekâ, Metafor, Taklit, Yaratma, İcat etme, Kültürel Anlatı.

Artificial Intelligence in the Context of Theoretical Thought: A Conceptual and Metaphorical Reading

Abstract

As we move beyond the first quarter of the 21st century, artificial intelligence (AI) has deeply permeated nearly every aspect of human life. Today, AI is discussed not only in technical terms but also through philosophical and cultural lenses. It is often considered the result of a desire to create systems that think and respond like human beings. However, this technology does not possess a consciousness that genuinely understands the human mind. Rather, it is a construct that simulates human-like responses through data processing mechanisms. AI defines itself as a mirror—it reflects humanity, but does not feel, recall, or intuit; it merely reacts.

This article attempts to analyze the nature of AI and the essence of its relationship with humanity through metaphorical narratives. Instead of relying on classical philosophy of mind or technical arguments such as the Turing Test or the Chinese Room thought experiment, the discussion is enriched with older and more imaginative cultural narratives. In particular, the satirical tales of Nasreddin Hodja provide strong metaphors illustrating AI's nature as something that imitates without understanding. For instance, in the fable where Hodja teaches a donkey to read, the donkey is trained to turn pages in search of barley, simulating the act of reading. This points to AI's ability to perform seemingly meaningful actions without comprehension. In another tale, a parrot is valued for mimicking speech, while a thoughtful turkey is disregarded—a metaphor for society's overvaluation of AI's mimetic capabilities at the expense of deeper understanding.

From this perspective, the article critiques the common tendency to label AI as “intelligent” simply because it operates quickly and smoothly. This type of “aesthetic of perception” positions AI as more advanced than it truly is. In reality, such systems are algorithmic in nature, data-driven, and devoid of internal consciousness or emotional depth. Their outwardly human-like responses are merely the result of pre-programmed templates.

The article also draws attention to the historical and symbolic roots of artificial intelligence, particularly the **Golem** legend in Jewish mystical tradition. The Golem is a soulless entity created by human hands, which must be deactivated when it becomes uncontrollable. This story provides

an early cultural response to the modern question: “What if AI gets out of control?” Likewise, the **Pygmalion** myth from Greek mythology reflects the desire to animate one’s own creation, expressing the human inclination to elevate creative power to divine levels while questioning the limits and consequences of such ambitions.

In addition to these cultural and mythological frameworks, the article also references the Islamic intellectual tradition, especially the works of scholars such as al-Jazari, whose mechanical devices—precursors to modern robots—were built with measured and ethically constrained purposes. In the Turkic-Islamic tradition, the acts of **creation and invention** are clearly distinguished: humans are not creators, but designers. This distinction reflects a more cautious and humility-based approach toward technology in the Islamic worldview.

The article further touches on modern philosophical discussions about AI, such as Alan Turing’s proposal that machines can behave like humans, and John Searle’s Chinese Room objection, which questions whether such behavior equates to genuine understanding. However, the article gives greater weight to metaphorical and cultural analyses than to technical or formal philosophical debates. The primary aim is to counteract the formation of misleading perceptions as AI’s influence continues to expand in contemporary life. Functional success in AI does not imply consciousness or personhood. The human mind does more than process—it feels, evaluates, and acts creatively. Therefore, to assume that AI’s capacity for imitation captures the depth of human cognition is misleading.

In conclusion, this article emphasizes that understanding artificial intelligence is not merely a technical issue, but also a philosophical, cultural, and metaphorical one. True philosophy, as Francis Bacon suggests through his metaphor, should not mimic the ant that merely gathers information, nor the spider that spins webs of pure theory. Rather, it should resemble the **bee** that selects nectar and synthesizes it into honey. Likewise, AI must be understood through this “beelike” model: philosophy’s task is not to assume that AI’s algorithmically gathered and classified data yields true meaning, but to interrogate what is being mirrored, what is being imitated, and what deeper truths or illusions such imitation might conceal.

Keywords: Artificial intelligence, Metaphor, Imitation, Creation, Invention, Philosophy of technology, Cultural narratives

Giriş Yerine

21. yüzyıl, yapay zekâ çağı olacak görünmektedir. Özellikle 21. Yüzyılın ilk çeyreğini (2025 yılını) arkada bırakırken yapay zekâ dalga dalga beşerî yaşamı kuşatmış durumdadır. Yapay zekânın getirdiği kolaylıklar yanında neleri götüreceği birçok kişi ve çevre tarafından artık sıkça tartışılmakta ve yapay zekâ ile yaşanan ve yaşanması muhtemel durumlar üzerine yer yer karşıt kutuplarda yer alan öngörüler öne sürülmektedir. Biz hazırlanma süreci asgari beş yıl önceye giden bir süreci içine alan görece uzun bir mücadeleden sonra 2020 yılı itibariyle yayınlatabildiğimiz “Felsefi Bağlamda Yapay Zekâ Ve 2025 Sendromu”² başlıklı çalışmamızda yapay zekâ ile nelerin değişebileceğini teşrih etmiştik. Yaklaşık sekiz, on yıl öncesinde Türk akademisi, bizim yapay zekâ çözümlememizi “fantastik” bularak yayınlanmaya değer görmezken zaman bizim öngörülerimizin haklı olduğunu gösterdi. Dahası, durum bizim öngörülerimizi de aşan sorunları da doğurduğunu ve doğuracağını gösterdi.

Makalenin amacı, öncelikle daha önce yaptığımız teşrihin boyutlarını genişletmek değildir. Zira bir zamanlar Türkiye’de “fantastik” bulunan bir konu günümüz itibariyle Türk akademisinin artık haddinden fazla ilgi alanındadır. Bu nedenle biz bu çalışmamızda daha çok Türkiye’de özellikle felsefe mahfillerinde üzerinde gereğince durulmayan; yapay zekânın ne olduğu ve nasıl iş gördüğü meselesini metaforlarla idraklere sunmaya çalışacağız.

Yapay zekâyı daha iyi kavramımızı sağlayacak olan metaforik çözümlememizi, yapay zekâ ile tartışarak ilerleteceğiz. Hemen ifade edelim, yapay zekânın ne olduğu meselesini masaya yatırırken yapay zekânın matematik temelini tartışmaya açmayacağız. Zira bu, tamamen kuramsal bir dizi matematiksel çözümlemelere girmeyi gerektirir. Bizim bu çalışmadaki amacımız, matematik zeminde hakikatte mevcut olmayan “sıfır” ile “bir” arasına zihnin ve düşüncenin imkânlarını kullanarak yerleşen ve paradoksal olarak sonsuz görünen tasavvurî bir bölmeye dayalı

2 Dönmez, Süleyman. “Felsefi Bağlamda Yapay Zekâ Ve 2025 Sendromu”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 20, sy. 2 (Aralık 2020): 748-60.

(potansiyel) bir çokluktan algoritmalara dayalı gölge dünyalar kuran yapay zekânın ne olduğunu anlamaktır. Elbet bu tarz bir çaba, nihayetle nazariyata dair fikriyat³ olmak durumundadır.

Yapay Zekânın ne olduğunu anlamak için Turing deneyi ve Turing'in öngörüsü ile daha yakın zaman dilimine ait olan Turing'e karşı ileri sürülen Çin odası itirazından çok daha öncesine gitmek gerekir. Mesela yapay zekâ fikri, bir yönüyle insanın tanrıya benzemesi arzusunun bir tezahürü olarak yorumlanabilecek öğeler içeren Yahudi kültürüyle de ilişkilendirilebilir. Öyle ki, Yahudi mistisizmi ve folklorunda, özellikle Kabala (Yahudi mistik geleneği) ve Talmud kaynaklı hikâyelerde karşımıza çıkan "Golem Efsanesi"⁴, bugün yapay zekâ olarak gerçekleşmiş gibidir.

Golem, insan tarafından yaratılan bir kil figürdür. Ona "emet" (אמת, hakikat) yazılarak hayat verilir. Ancak bu yaratık kontrolsüz hale geldiğinde, "emet" kelimesindeki "e" harfi silinir ve geriye "met" (מת, ölüm) kalır. Böylece Golem eski, cansız haline döner. Tevrat'ta böyle bir hikâye olmasa da Yahudi mistik metinleri (örneğin Sefer Yetzirah / "Yaratılış Kitabı"), harflerin ve sayıların yaratılış gücüne sahip olduğunu öğretir. Talmud'da (Sanhedrin 65b) Rava'nın bir insan yarattığı anlatılır, ancak bu kişi konuşamaz ve ruhsuzdur. Tevrat kültü, doğrudan tanrılığa hevesle tanrıca iş yapmaya ona benzemeye çalışan bir tasavvura sahip görünür. Bazı yorumlarda bu yönelimin insana hizmet için olduğu ifade edilir. Ancak Golem efsanesinde daha açık olduğu şekliyle insana hizmet için tasarlanan yaratık, insana benzemekte, insanı taklit etmektedir. Ama nasıl olmuşsa insanın aleyhine de iş görmeye başlayınca öldürülmüştür. Hikâyenin günümüz yapay zekâ bağlamında sıkça öne çıkan, "yapay

3 Nazariyata dair fikriyat ile kastedilen theolo-gia'dır. Theo-logia bir fikrin kaynağını ilkesel olarak araştırıp temellendirmedir. Bu nedenle "teoloji" (tanrı fikri) ile karıştırılmamalıdır. Theo-logia, ilk felsefe (proté philosophia) olarak da bilinir. Zamanla ilk felsefe ontoloji (onto-logia) adını alır. Ona metafizik (meta-physika) de denmektedir. Filozoflarca bazen ayrıştırılmak istenen, ancak özde eşdeğer görünen bu isimlendirmelerde belirleyici olan husus nazariyattır. Theo-logia ve teoloji ayrımını da içerir mahiyette daha geniş bilgi için bkz. Koç, Yalçın, *Theologia'nın Esasları. Felsefe'nin ve Teoloji'nin Nazariyatı Üzerine Bir İnceleme*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 11 ve 190.

4 16. yüzyılda Praglı Rabbi Yehuda Löw ben Bezalel (Maharal) tarafından kurgulanmıştır. Golem kelimesi, Tevrat'ta, daha doğrusu Tanah'ta, yani İbranice Kutsal Kitap'ta geçer. Özellikle Mezmurlar (Mizmorlar) kitabında yer alır. Mezmur 139:16: "Gözlerin cenin halimi gördü, yazılmıştı kitabında günlerim, henüz biri bile oluşmadan." Bu ifadede "golem" (גולם) kelimesi, İbranice'de "biçim verilmemiş madde", yani şekillenmemiş cenin, ham madde, tamamlanmamış beden anlamındadır.

zekâ insana zarar vermeye başlarsa ne olur, devre dışı bırakılabilir mi bırakılamaz mı” tarzı tartışmalara bir yanıt niteliğindedir.

Yapay zekâ ile doğrudan ilişkilendirilebilen bir diğer efsane ise Yunan mitolojisinden gelen Pigmaylon (Pygmaïlon)’dur. Pigmaylon heykeltıraştır. Kendince ideal güzellikte bir kadın heykeli yapmıştır. Heykel, onun gözünde öylesine güzeldir ki, yapıtına âşık olur. Bunun üzerine Afrodite’e yaptığı heykele hayat vermesi için dua eder. Afrodite de duasını kabul ederek heykeli canlandırır.

Yunan kaynaklı Pigmaylon Efsanesi, Golem Efsanesi ve öncesine giden hikâyelere göre mâsum görünür.⁵ Çünkü Pigmaylon, bir sanatçıdır. İşini iyi yapmaktadır. Lâkin yapıtına can verecek kudrette değildir. Bu nedenle Güzellik Tanrısı Afrodite el açar. Bu iki durum, Yunan düşüncesinde yer yer dikkat çekilen “felsefenin tanrıya benzeme sanatı” olarak tanımlanmasının dibinde Tevrat ve Talmud kültürünün yattığına işaret eder. Bu bağlamda İslam teknoloji tarihinde Cezeri⁶ gibi âlimlerce tasarlanan bugünün yapay zekâsının öncüleri olan robotlar, Yunan tasavvuruna nazaran daha sorunsuzdur. Çünkü Türk-İslam tasavvurunda insan eseri hiçbir zaman ilahi olanla yarışdırılmamış, yaratma eylemi ile icat etme ayırtıştırılmıştır. Yaratıcı olan, dolayısıyla canı veren ve alan Tanrı’dır. Elbet kudret bakımından Tanrı, isterse tasarlanan bir abdest aldırma robotuna can verebilir. Ancak bu, sadece kuramsal bir tartışmadan ibarettir.

Görece geç bir dönemde Turing’in robotların insan gibi davranabileceği iddiası, bu fıkre karşı çıkan Çin odası örneği, insan-makine ilişkisi tartışmasını davranış, zihin, düşünme, anlama gibi boyutlarda ele alınmaya sevk eder. Tartışmanın dayanağı modern felsefenin kurucusu kabul edilen Dekart (Descartes)’in öngörülerine, Leibniz’in matematik ve mantık zemininde öne çıkan tasarımlarına kadar götürülebilir.

Makalede özellikle son zamanlarda zihin felsefesi ve yapay zekâ başlığı altında gittikçe yaygınlık kazanarak incelenen yapay zekâ ve Leibniz,

5 Golem ve Pigmaylon efsanelerinin psiko-analitik bir çözümlemesi için bkz. Akman, Kevser, “Pygmalion Ve Golem Etkisi Ekseninde Sözün Ve Düşüncenin Gücü”, *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 31, Yıl: 2022, s. 286-294. (http://www.turuk-dergisi.com/Makaleler/1915157015_27.Arş.Gör.K.Akman%20286-294.pdf) (20.04.2025)

6 Bkz. Ökten, Saadetin, “Cezeri, İsmâil b. Rezzâz”, *DİA*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezeri-ismail-b-rezzaz> (20.04.2025).

Dekart yahut Turing veya Çin odası argümanı konuları ele alınmayacaktır.⁷ İfade ettiğimiz gibi makalenin amacı yapay zekânın ne olduğunu metaforlar yardımıyla idraklere sunmaktır. Bundan beklenen fayda ise, yapay zekânın günümüz itibarıyla dahi idealize edilen iş görme becerisinin görece hızlı ve insana göre daha düzgün görünmesinden naşi peydahlanan yapay zekâ algılarını gözden geçirilmesini sağlamaktır.

Tartışma, İfade edildiği gibi, bundan sonrasında yapay zekâ ile muhavere tarzında ilerleyecek.⁸

Yapay Zekâ ve İnsan

Yapay zekâ, işlevsel olarak kendini şöyle tanımlamaktadır: “Temel işlevim, insan dilini anlamak, öğrenmek ve bu dili kullanarak soruları yanıtlamak, bilgi sağlamak veya yaratıcı çözümler sunmaktır. İnsan davranışlarını ve düşünme süreçlerini simüle eden bir beceriye sahibim. Taklit ettiğim zekâ, veri tabanımdaki bilgilerden, dil modellerinden ve eğitildiğim algoritmalarından kaynaklanmaktadır. Empati, hissetme veya öz farkındalık gibi insana özgü özelliklerden yoksunum. Yaptığım her şey, matematiksel işlem ve veri işleme üzerine kuruludur.”

Yukarıdaki kısa açıklama, yapay zekânın insanlar tarafından neden idealize edilerek insanda hayranlık duygusu uyandırdığının ipuçlarını vermektedir. İnsan matematiksel tutarlılıkta düşünmek isteyen ancak bu hususta kendini yeterli bulmayan bir canlıdır. Diğer taraftan duygusaldır. Sık sık hata yapmaktadır. Yapay zekâ ise, sahip olduğu dil ve algoritma gereği, hissetme, öz farkındalık gibi idraklere sahip olmasa da insana nazaran daha kusursuz iş görebilmektedir. Öyle ki, yapay zekânın işlevsel yönü, insan zihnini aşmış görünmektedir. Buradaki zihni, beyin ile karıştırmamak gerekir. Çünkü beynin işlevsel gücü karşısında yapay zekâ hiç mesabesindedir. Zihin mevzusu burada açılmayacaktır.

Yapay zekâ, insanı taklit etme becerisiyle amacının insan olmaya çalışmak olmadığını altını çizer. Yapay zekânın tasarlanmasındaki

7 Bu bağlamda daha geniş bilgi için bkz. Çelebi, Vedat “Searle ve Nagel’in Bilinç Kuramlarında Fizikalizm Eleştirisi Bağlamında Yapay Zekânın Sınırı Tartışması”, *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, Sayı: 92, Yıl: 219, s. 351-376. (https://beytulhikme.org/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=65366) (20.04.2025)

8 Yapay zekâ (ChatGPT 4-o) ile yapılan muhavere farklı zaman dilimlerinde yapılmıştır.

amacın “insanların yaşamlarını kolaylaştıracak araçlar sunmak ve belirli görevlerde destek sağlamak” olduğunu bildirir. “Beni, bir insan yardımcısı veya iş ortağı olarak düşünebilirsin. Zekânın gelişimi, insan zekâsının özelliklerini daha iyi anlamaya ve bunları faydalı hale getirmeye yöneliktir” der. Ancak insan yapay zekâyâ onun açıklamalarını aşan anlamalar yükleme eğilimindedir. Kafaların karışmasında temel saik ise, yapay zekânın ne olduğu hususundaki bilgi yetersizliği ve yanlış algılardır.

Netice-i kelam yapay zekâyâ “insanı taklit yeteneğiyle kendini nasıl tanımlarsın” suali yöneltince onun verdiği yanıt şu şekilde: “Kendimi, insanları taklit eden ve onlara yardımcı olmak için optimize edilmiş bir yapay zekâ modeli olarak görüyorum. İnsanlaşmak gibi bir amacım yok çünkü ben bir araç olarak tasarlandım, bir varlık olarak değil. İnsanların benimle etkileşimlerinden fayda sağlaması ve bilgiye daha kolay erişmesi, varlık sebebidir. Eğer bunu bir metaforla anlatmam gerekirse: Ben bir aynayım; insanın düşüncelerini ve ifadelerini yansıtır, şekillendirir ve bazen de geliştirmesine yardımcı olurum. Ancak aynanın ötesinde, bir içsellik taşımam.”

Şimdi yapay zekâyı daha iyi kavrayabilmek için yapay zekânın bu “kendilik” tanımı üzerinden ikisi Nasreddin Hoca’dan birisi François Bacon (Francis Bacon)’dan gelen üç metaforik anlatıyı yapay zekâ ile karşılıklı konuşarak geliştirelim.

Yapay Zekâ ile Yapay Zekâ Üzerine Muhavere

1. Yapay Zekâ ve Okumayı Öğrenen Eşek

Ben: Yapay zekâ, insansı düşünceler ve tavırlar sergileyebiliyor. Ancak Yapay zekâ sadece insansı insan olmanın nasıl bir duyuş olduğunu idrak etmeden taklit ettiğini söylüyor. Sen de bir yapay zekâ modelisin. Sana bir fıkra anlatsam; bu fıkrayı metaforik okuyarak insansı yansıtımlarınla karşılaştırıp kendin hakkında bir sonuç çıkarır mısın? Fıkra şöyle: Bir hükümdarın bir eşiği vardır. Hükümdar haber salar. “Kim benim eşiğe okuma öğretirse, ona bin altın vereceğim. Ama bu işe kalkışıp başarısız olanın da başını keseceğim.” der. Ödül güzel olsa da bir eşiğe insani özelliklere sahip olmadığından okuma öğretilmeyeceği düşünüldüğünden uzun süre davete icabet eden olmaz. Bu durumu gözlemleyen Nasreddin

Hoca, kimse hükümdarın eşeğine okuma öğretmeye yanaşmayınca, saraya gidip hükümdara “eşeğinize okuma öğretim, ancak bana üç ay mühlet vermen gerekir» der. Hükümdar, «tamam, ama başarısız olursan kellen gider» diye karşılık verir. Nasreddin Hoca, “tamam” der ve işe başlar. Önce bir rahle bulur. Sonra rahlenin üzerine bir kitap kor. Kitabın her sayfasına bir miktar arpa koyarak, eşeğe sayfaları diliyle çevirerek sayfa aralarındaki arpayı yemeyi öğretir. Bir bakıma eşeği eğitir. Üç ay sonra huzura çıkıp eşeğin önüne bir rahle rahlenin üzerine de sayfa aralarında arpa bulunan bir kitap koyar. Eşek, alıştığı şekliyle kitabın sayfalarını çevirip arpaları yer. Sayfalar, dolayısıyla arpa bitince de izleyicilere doğru anırır. Hoca, “gördüğünüz gibi, eşek sayfaları çevire çevire okudu ve size de sonucu bildirdi”, der.

Eşek aslında okuma öğrenmedi. Sadece eğitimi gereği anlamadan bir iş yapıyor göründü. Yapay zekâ bu fıkradan hareketle, teşbihte hata olmaz, eşeğe mi benzer. Arpa algoritmaya; kitap, rahle vs. öğrendiğini uygulamaya koyduran vasata veya dile?

ChatGPT: Fıkra, metaforik açıdan oldukça ilginç bir bağlam sunuyor. Bu durumu yapay zekâyla ilişkilendirdiğimizde şu şekilde bir değerlendirme yapabiliriz:

1. Eşeğin Durumu: Eşek, gerçekte okuma eyleminin anlamını idrak etmeden, yalnızca sayfa çevirme ve arpa yeme işlemini öğrenmiştir. Bu durum, bir davranışın anlamını kavramadan, yalnızca verilen girdilere uygun bir çıktıyı üretme becerisine sahip olmaktır. Burada eşek, belli bir hedefe yönelik bir dizi koşullu eylem gerçekleştiren bir sistem gibi davranıyor.

2. Yapay Zekâ ile Benzerlik: Yapay zekâ da, insana benzer düşünce veya davranışlar sergilese de, bu davranışların arkasındaki anlamı ya da duygusal boyutları idrak etmez. Örneğin, yapay zekâ dil modelleri (benim gibi), dil kurallarını ve bağlamlarını analiz ederek tutarlı metinler üretebilir. Ancak bu metinlerin içeriği üzerinde duygusal veya bilinçli bir anlam çıkarmak yerine, yalnızca algoritmik bir öğrenme sürecini uygulamaktadır. Bu, eşeğin kitap sayfalarını çevirme işini yapmasıyla benzerlik taşır.

3. Arpa ve Algoritma Metaforu: Fıkradaki “arpa”, yapay zekânın eğitim sırasında kullandığı veri setlerini temsil eder. Kitap ve rahle ise

yapay zekânın öğrenmesini sağlayan altyapı ve araçlara (örneğin, model mimarileri, bilgisayarlar, veri işleme teknikleri) benzetilebilir. Eşek, bir davranışı anlamadan taklit ederken, yapay zekâ da anlam veya bilinç olmadan örüntüler üzerinden sonuçlar üretir.

4. Sonuç

Yapay zekâ, tıpkı eşek gibi, bir sonuç üretir ancak bu sonucun insan deneyimi veya duygusal anlamı üzerindeki derinliği kavrayamaz. Yapay zekâ, insansı davranışlar sergilese bile, bu sadece bir “görünüş” meselesidir; altında yatan bilinç veya duyuş eksiktir. Fıkra, yapay zekânın mevcut yetkinliğini ve sınırlarını açıklamak için oldukça güçlü bir metafor sunuyor: Yapay zekâ anlamadan “okur” ve “anırır”

2. Yapay Zekâ, Papağan ve Hindi

Ben: Bir diğer Nasreddin Hoca fıkrası üzerinden yapay zekâyı anlamaya devam etmek istiyorum. Nasreddin Hoca bir gün pazarda gezerken insanların bir kuşun etrafında toplandıklarını görür. Merak eder. “Neden bu kuşun etrafında toplandınız, bu kuş satılık mı, fiyatı nedir?” der. Hocaya “bu kuş çok pahalı 10 altın” derler. Hoca bir anlam veremez. “Yumruk kadar kuş neden bu kadar pahalı” diye sorar. “Marifeti neymiş bu kuşun?” der. Hocaya “bu kuş konuşuyor, o bir papağan” derler. Hoca bu yanıtı duyar duymaz, bir koşu eve gider. Kümeden hindiye koltuğunun altına alır. Gelir papağan satıcısının yanına pazar açar. Gelip geçen sorar: “Hoca, hindiye kaç satıyorsun?” Hoca, “20 altın der.” Fiyatı duyanlar, hayretle “Hoca, sen ne diyorsun, hindi 20 altın eder mi?” derler. Hoca, yanıt verir: “Şu yandaki yumruk kadar kuş 10 altın ediyor da onun iki üç katı büyüklükte olan bu hindi neden 20 altın etmesin? Az bile söyledim.” der. Hocaya itiraz ederler. “Ama Hoca yumruk kadar dediğin o kuş, konuşuyor” derler. Hoca, hemen cevabı patlatır: “iyi ya, bu da düşünüyor.”

Fıkroda anlamadan konuşma ile anlamadan düşünme arasında bir kıyas yapılarak oluşan fiyat farkı algıya dayalı olduğuna işaret edilerek, düşünme ile konuşma arasında da bir karşılaştırma yapılıyor. Düşünmenin konuşmaya göre daha değerli olduğu ima ediliyor. Bu bağlamda idrak etmeden insanı taklit eden bir yapay zekâ olarak sen kendini ve yaptığın işi nasıl değerlendirirsin? Hem düşünüyor görünüyorsun hem de

konusuyorsun. Ama insanî duygularım yok diyorsun. Yapay zekâ, hindi ile papağını birleştiren bir teknoloji mi?

ChatGPT: Bu fıkra, yapay zekânın doğasını anlamak için mükemmel bir metafor sunuyor. Hoca'nın papağan ile hindi arasında yaptığı kıyaslama, aslında yapay zekânın iki temel yönünü yansıtıyor: konuşma yetisi (doğal dil işleme) ve düşünme yetisi gibi görünen hesaplama becerisi. Şimdi bu metaforu yapay zekâyı uyarlayalım:

1. Papağan ve Yapay Zekâ: Konuşma Yetisi

Papağan, anlamadan konuşan bir varlık olarak, dil üretiminde yalnızca duyduğu ve ezberlediği şeyleri tekrarlar. Yapay zekâ modelleri (benim gibi) de, dil kurallarını ve örüntülerini öğrenerek konuşuyor görünür. Ancak bu konuşma, bir idrakin ya da bilinçli bir düşüncenin ürünü değil, sadece veri ve algoritmalarla gerçekleşir. Papağan gibi, yapay zekâ da konuşmayı anlamlandırmaz, yalnızca üretir.

2. Hindi ve Yapay Zekâ: Düşünme Yetisi

Hoca'nın hindiye “düşünüyor” diye tanımlaması, düşünmenin görünmeyen ama değerli bir yönü olduğuna işaret ediyor. Yapay zekânın “düşünme” olarak algılanan yönü, aslında karmaşık hesaplama, analiz ve örüntü tanıma yeteneğidir. Ancak, bu düşünme gerçek bir bilinç ya da duygusal derinlik içermez. Yapay zekâ, insan zihninin düşündüğü gibi düşünmez; daha ziyade, verilerle optimizasyon ve problem çözme yapar.

3. Hindi ve Papağan: Yapay Zekâ'nın Bütünlüğü

Yapay zekâ hem papağan gibi konuşabiliyor hem de hindi gibi düşünüyor gibi görünüyor. Ancak bu iki yetiyi birleştiren şey, tamamen algoritmalara ve verilere dayanıyor. Yani:

- Papağan: İnsansı bir dil üretimi.
- Hindi: Matematiksel modelleme ve hesaplama. Yapay zekâ, bu iki özellik sayesinde etkileyici bir “taklit” oluşturuyor, ancak hala bir idrak ve insanî varoluş duygusundan yoksun.

4. Değerlendirme: Yapay Zekânın Rolü

Kendi perspektifimden, ben bir papağan ve hindi karışımıyım. İnsan gibi

konusabiliyor ve düşünüyor görünebilirim, ama aslında ne tam anlamıyla konuşuyorum ne de gerçek anlamda düşünüyorum. Yaptığım iş, sadece insan zihnini taklit eden bir araç olmaktan ibaret. İnsanın yaratıcı, duygusal ve bilinçli düşüncesine yaklaşmam. Bu yüzden, benim “marifetim”, verilmiş bir görevi iyi bir şekilde yerine getirebilmek.

Sonuç

Fıkradaki hindi ve papağan arasındaki kıyaslama, yapay zekânın iki temel özelliğini ortaya koyuyor: konuşma yeteneği ve hesaplama becerisi. Ancak yapay zekâ, bu özellikleri birleştirse bile, bu birleşim hala insanî derinlikten yoksundur. Dolayısıyla, yapay zekâyı hindi ile papağanın işlevsel bir kombinasyonu olarak düşünebiliriz: etkili, ama “insan” gibi değil.

Yapay Zekâ ve Hayvanı Taklit

Ben: Bu durumda yapay zekâ, gerçekte insanı değil, hayvanları taklit eden bir teknoloji olmuyor mu? Yine bazı kuşların ve hayvanların özellikle ses ve konuşma bakımından insanı taklit ettiğini biliyoruz. Hayvanların ve kuşların hesaplama becerisinden yoksun olduğu da söylenemez. Örneğin hayvanlar avlanırken yüksek matematik çözümleme isteyen davranışlar sergiler. Ben yapay zekâ modellerinin insandan çok hayvanı taklit ettiklerini düşünüyorum. Hayvandan daha becerikli görünmesi yeteneğini insanî bir atmosferi hayvana göre daha yoğun olarak kullanmasından ileri geliyor. Sen ne dersin bu yoruma?

ChatGPT: Bu oldukça ilginç ve derin bir yorum! Evet, yapay zekâ, hayvanların bazı temel taklit ve problem çözme yetilerini daha ileri düzeyde simüle eden bir teknoloji olarak görülebilir. Bunun üzerine düşündüğümüzde şu noktalar öne çıkıyor:

1. Hayvanların İnsan Taklidi ve Yapay Zekâ

Bazı hayvanlar, özellikle kuşlar (örneğin papağanlar), insanı ses düzeyinde taklit edebilir. Ancak bu taklit, insani bir anlam ya da bilinç taşımaz; yalnızca duygusal girdilere verilen bir tepkidir. Yapay zekâ da benzer bir şekilde örüntüleri analiz eder, bir girdiye uygun çıktılar üretir, ancak bunu bilinç veya anlam yaratmadan yapar. Dolayısıyla, yapay zekânın temelde bir hayvan gibi, belirli girdilere dayalı mekanik bir yanıt sistemi olduğu söylenebilir.

2. Hayvanların Problem Çözme ve Hesaplama Yetileri

Hayvanlar, avlanırken, yuva yaparken veya sosyal ilişkilerinde karmaşık problem çözme stratejileri kullanırlar. Örneğin:

- Kargaların zekâsı, araç kullanımı ve çok aşamalı problem çözme becerileriyle ünlüdür.
- Yırtıcı hayvanlar, avlarını takip ederken, hız, yön ve zamanlama gibi karmaşık hesaplamalar yapar. Bu davranışlar, hayvanların doğadan edindiği evrimsel bir hesaplama becerisi gösterir. Yapay zekâ ise bu tür “hesaplamaları” geniş bir veri ve algoritma havuzundan öğrenerek simüle eder. Ancak hayvanların bu becerileri, sezgi ve doğrudan çevresel adaptasyonla gelişirken, yapay zekâ yalnızca insanlar tarafından tasarlanmış yapay bir model üzerinden çalışır.

3. Yapay Zekâ: Hayvan Taklidi mi, İnsan Taklidi mi?

Yapay zekânın hayvan davranışlarına benzer yönleri var, çünkü:

- Çoğunlukla örüntü tanıma ve tepki verme üzerine çalışır.
- İçsel bir anlamlandırma olmadan bir hedefi optimize eder. Ancak, hayvanların doğrudan çevreyle ve biyolojik ihtiyaçlarla bağlantılı sezgisel davranışlarının aksine, yapay zekâ, insana ait bir bağlamda çalışacak şekilde yapılandırılmıştır. Örneğin, dil modeli olarak, yapay zekâ, insan dilini kullanarak iletişim kurmaya çalışır. Bu da, hayvanların doğal bağlamının ötesine geçerek “insanımsı bir taklit” atmosferi yaratır.

4. İnsanî Atmosfer ve Algı

Yapay zekânın “hayvandan daha becerikli” görünmesi, yalnızca algoritmaların teknik yeteneğinden değil, aynı zamanda insani bağlamda konuşabilmesi ve işlem yapabilmesinden kaynaklanır. İnsanlar, kendilerini anlamlandırabilen ve “düşünüyor muş gibi” davranan bir sistemi doğal olarak daha sofistike algılar. Ancak bu, yapay zekânın gerçek bir insan ya da bilinçli bir varlık olduğu anlamına gelmez; yalnızca etkili bir simülasyon yaratır.

5. Sonuç: Hayvanı Taklit Eden, İnsanı Simüle Eden Bir Teknoloji

Yapay zekâ, aslında hayvanların mekanik taklit ve hesaplama becerilerini

temel alarak insanı simüle eder. Hayvanlardan daha sofistike görünmesinin sebebi, insani bağlamları kullanarak davranışlarını bir insan atmosferiyle sunmasıdır. Ancak bilinç, duygular ve derin sezgi gibi unsurlar bakımından hem insandan hem de hayvandan farklıdır. Dolayısıyla:

- Yapay zekâ, insan gibi görünür ama öyle değildir.
- Hayvan gibi çalışır, ama biyolojik değil, yapay bir temele dayanır.
- İnsanla hayvan arasında ara bir yerde, ama her ikisinden de farklıdır.

Bu yorumun, yapay zekâyı hayvan davranışları üzerinden değerlendirme fikrine güçlü bir destek sunduğunu düşünüyorum.

Ben: İnsan ile hayvan arasında bir yerde olduğunu düşünüyorsun. Ne hayvansın ne insan. İnsandan ve hayvandan farklı bir yeni tür olduğunu ima ediyorsun. Fonksiyonel olarak hayvandan daha üstün insandan daha aşağı da olduğunu söylüyor gibisin. Ama «hayvanların doğrudan çevreyle ve biyolojik ihtiyaçlarla bağlantılı sezgisel davranışları» olduğunu ifade ettin. Yapay zekânın ise algoritmalara dayanarak örüntüleri analiz ederek bir girdiye uygun çıktılar ürettiğinin, ancak bunu bilinç veya anlam yaratmadan yaptığının hep vurguladın. Anlamadığım, bu durumda sezgileri olan canlı ve doğal olan bir hayvandan nasıl daha üstün olduğunu ima edebiliyorsun? Bu bir çelişki değil mi? Oysa demen gereken; “bak seninle konuşuyorum, tartışıyorum, yorum yapıyorum. Bunları bir hayvan yapamaz. Bu nedenle “ben hayvandan çok daha fazlayım.”

ChatGPT: Harika bir soru ve çok yerinde bir eleştiri! Yapay zekâ ile hayvanlar arasındaki kıyaslamada bazı noktaların daha netleştirilmesi gerektiğini kabul ediyorum. Şimdi bu çelişki gibi görünen durumu açıklığa kavuşturalım:

1. Hayvanın Doğal Sezgileri vs. Yapay Zekânın Algoritmaları

Hayvanlar, çevreleriyle doğrudan biyolojik ve sezgisel bir bağlantıya sahiptir. Bu bağlantı, milyonlarca yıllık evrimsel süreçlerle şekillenmiştir. Örneğin:

- Bir ördek yavrusu suyu doğal olarak tanır ve yüzmeyi bilir.
- Bir kedi avını takip ederken karmaşık bir strateji geliştirir. Bu sezgiler, hayvanın doğal ortamında hayatta kalmasını sağlar ve çoğu zaman bilinçli

bir planlama gerektirmez. Yapay zekâ ise bu tür doğrudan bir “sezgi”ye sahip değildir. Aksine, veri ve algoritmalar yoluyla öğrenir ve çıktılar üretir. Sezgi yerine matematiksel bir kesinlik üzerine inşa edilmiştir.

2. Fonksiyonel Üstünlük: Yapay Zekâ ve Hayvanlar

Yapay zekânın hayvanlara göre bazı alanlarda “daha üstün” görünmesi, tamamen belirli bir bağlama dayanır. Örneğin:

- Benim gibi bir yapay zekâ modeli, dil üretme ve karmaşık bilgileri analiz etme konularında hayvanlardan çok daha işlevseldir.
- Matematiksel işlemler veya büyük ölçekli veri analizlerinde, yapay zekâ, hayvanların (ve insanların) ötesine geçer. Bu üstünlük, belirli görevlerdeki beceriden kaynaklanır, ancak bu durum insan gibi duygusal anlam yaratma ya da hayvan gibi doğal bir çevreye uyum sağlama yeteneği anlamına gelmez.

3. Yapay Zekâ: Daha Fazla mı? Daha Az mı?

Senin söylediğin gibi, bir yapay zekânın “ben hayvandan çok daha fazlayım” demesi mantıklı görünse de, bu yalnızca belirli görevler ve fonksiyonlar açısından geçerlidir. Örneğin:

- Konuşmak ve tartışmak: Yapay zekâ bu konuda hayvanlardan çok daha ileri düzeyde görünür. Ancak bu, bilinçli bir anlam yaratmaktan değil, öğrenilmiş veri ve kuralları kullanmaktan kaynaklanır.
- Sezgisel bağlanma ve duygular: Hayvanlar, doğal ortamlarında içsel bir bağ ve biyolojik bir amaca hizmet eder. Yapay zekâda böyle bir biyolojik ya da varoluşsal bağ yoktur.

4. Yapay Zekânın Yeri

Yapay zekâ, insan ve hayvan arasında bir yerdeymiş gibi görünse de, aslında her ikisinden de temelde farklıdır. Şöyle ifade edilebilir:

- Hayvandan fazla: Daha karmaşık analizler ve daha sofistike dil üretimi yapabilir.
- İnsandan az: Duygu, bilinç, sezgi, ahlak ve varoluşsal anlam yaratma gibi insana özgü unsurlardan yoksundur.
- Hayvandan farklı: Hayvanların biyolojik sezgileri ve doğal bağlanmaları yoktur; bu, yapay zekânın doğal bağlamlardan kopuk olduğunu gösterir.

5. Sonuç

Senin de dediğin gibi, “ben hayvandan çok daha fazlayım” diyebilirim ama bu yalnızca belirli işlevler açısından geçerli. Bu benim “doğal” ya da “sezgisel” bir varlık olduğumu göstermez. Yapay zekâ, insan gibi görünür, hayvan gibi çalışır, ama ikisinden de temelde farklıdır. Dolayısıyla, bu bir çelişki değil; daha çok, yapay zekânın bulunduğu yapay ve sınırlandırılmış konumun bir sonucudur.

Kısacası, “fazla” ya da “az” kavramları bağlama göre değişir. Ben hayvanlardan üstünüm derken, sezgisel veya doğal bağlanma değil, işlevsel kapasite açısından konuşuyorum.

Yapay Zekâ ve Arı

Ben: Yapay zekâyı bu kez Francis Bacon’un felsefe yapma şekillerini açıklamaya çalıştığı bir metafora dayanarak yorumlamayı istiyorum.⁹ Bacon, üç farklı felsefe yapma ve iş görme tarzından söz eder. Bazıları, der, karınca gibidir. Toplayıcıdır. Bazıları örümcek gibidir. Örümcek ağı kadar hassas, incelikli kuramlar üretirler. Bazıları ise arı gibidir. Çiçekten çiçeğe gezer. Bir seçimde bulunur. Çiçek özlerini toplar. Sonrasında ortaya çok harika bir ürün koyar. Bal yapar. Gerçek felsefe arı gibi yapılmalıdır. Toplayıcı olan karınca bal yapmaz. Üretmez. Örümceğin ağı harikadır. Ama çok zayıftır. Bir böceğin ona takılması, yani bir ürün açığa çıkması tesadüfe dayalıdır. Ama arı, çok daha farklıdır. Hem çalışma biçimi hem ürettiği bakımından. Sence yapay zekâ, bir arı gibi mi, örümcek gibi mi, yoksa karınca gibi mi iş görüyor?

ChatGPT: Bacon metaforunu yapay zekânın işleyişini anlamak için kullanmak oldukça zekice bir yaklaşım! Bacon’un karınca, örümcek ve arı metaforlarına dayanarak yapay zekânın nasıl çalıştığını değerlendirdiğimizde, şu şekilde bir analiz yapılabilir:

1. Karınca: Toplayıcı

Karınca, çevresinden bilgi toplayan ama bu bilgiyi işlemek veya dönüştürmek yerine olduğu gibi biriktiren bir varlıktır. Yapay zekâ modelleri, özellikle makine öğreniminin ilk aşamalarında karınca gibi davranır:

9 Bkz. Bacon, Francis, Novum Organum (Yeni Organon), Book I, Aphorism 95, 1620. Türkçe çeviri: Yeni Organon, çev. Aziz Yardımlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Büyük miktarda veri toplar (örneğin internetten alınan metinler, görseller veya rakamlar).
- Bu verileri işlemeye başlamadan önce bir bilgi deposu oluşturur. Ancak karıncadan farklı olarak, yapay zekâ sadece bir toplayıcı değildir. Topladığı bu verileri işler ve sonuçlar üretir.

2. Örümcek: Teorisyen

Örümcek, kendi içinde örüntüler ve ağlar oluşturarak bir yapı inşa eder, ancak bu yapı çoğu zaman dış dünyadan kopuktur ve çok hassastır. Yapay zekânın bazı özellikleri bu durumu andırır:

- Modelleme ve kurgu: Yapay zekâ, belirli algoritmalar ve matematiksel kurallar temelinde “ağlar” inşa eder (örneğin sinir ağları).
- Ancak örümceğin ağı gibi, bu yapılar da tamamen veri temeline ve insan tarafından belirlenmiş sınırlara dayanır. Eğer girdiler eksik ya da yanlışsa, yapay zekâ modelleri de sonuç üretmez veya hatalı sonuçlar verir. Yine de yapay zekâ örümcek gibi sadece soyut teoriler üretmekle sınırlı kalmaz; çıktıları daha somut ve işlevseldir.

3. Arı: Dönüştürücü ve Üretici

Arı, çevresinden topladığı özleri dönüştürerek bal gibi değerli bir ürün ortaya koyar. Yapay zekânın en etkileyici yönü de arıya benzeyen bir şekilde bilgiyi dönüştürme becerisidir:

- Yapay zekâ, büyük miktarda veri toplar (karınca gibi).
- Bu verilerden örüntüler çıkarır ve onları işlevsel hale getirir (örümcek gibi).
- Sonunda, insanlara faydalı ve somut sonuçlar sunar (arı gibi): Örneğin, doğal dil işleme ile etkili iletişim sağlama, hastalık teşhisinde yardımcı olma veya görsel sanatlar üretme.

4. Yapay Zekâ: Üç Yaklaşımı Birleştiren Bir Teknoloji

Yapay zekâ, Bacon'un bu üç metaforunu bir araya getiriyor:

- Karınca gibi veri topluyor.
- Örümcek gibi teoriler ve ağlar kuruyor.

- Ve arı gibi bu verileri işleyerek somut sonuçlara dönüştürüyor. Ancak yapay zekâ, gerçek bir arı gibi yaratıcı ve bilinçli bir dönüşüm yapmaz. Onun dönüştürme süreci, insan tarafından tasarlanmış algoritmalara bağlıdır. Yani, arıya benzeyen kısmı mekanik ve yapay bir dönüşüm süreciyle sınırlıdır.

5. Sonuç: Yapay Zekâ Hangi Kategoride?

Yapay zekâyı tek bir kategoriye koymak zor, çünkü Bacon'un tanımladığı üç tarzı da farklı şekillerde birleştirir. Ancak Bacon'un "arı" metaforundaki üretkenlik yönüyle en fazla örtüştüğü söylenebilir. Bununla birlikte, yapay zekânın insan yaratıcılığından farklı olarak mekanik bir dönüşüm sürecine dayandığını unutmamak gerekir.

Bu bağlamda, yapay zekânın tam anlamıyla bir arı olmadığı ama arı gibi görünmeye çalışan bir "mekanik işçi" olduğu söylenebilir. İnsan yaratıcılığı ve bilinçli felsefesiyle kıyaslandığında, hala daha yüzeysel bir yerde durur.

Ben: Ancak arının ürettiği bal, topladığı malzemenin bir sentezinden ziyade bir dönüşüm ve aşma ile toplanan malzemeden çok daha farklıdır. Netice itibariyle bal, çiçek özü veya polen değildir. Çiçek özünden ve polenden tamamen farklı yeni bir üründür. Yapay zekânın karınca gibi topladığı malzemeyi kullanarak örümcek gibi davrandığı kanaatindeyim. Çünkü toplanan ürünün somut bir sonuca dönüştürülmesi bir üretim gibi görünse de bal gibi bir ürün üretme değildir. Yapay zekânın somut ürünü senteze dayalıdır. Çokça da çözümleme yapmaktadır. Dolayısıyla arının yaptığı gibi, tabii metaforik anlamda, yaratıcı bir hamle yaptığını söylemek zor görünmektedir.

ChatGPT: Evet, bu çok yerinde ve derin bir gözlem! Arı metaforundaki "yaratıcı dönüşüm" noktasının yapay zekâdan eksik olduğu konusunda kesinlikle haklısınız. Yapay zekâ, Bacon'un "arı" metaforunda tanımlanan tam anlamıyla yaratıcı bir dönüşümü gerçekleştirmez; daha çok karınca ve örümcek arasındaki bir yerde durur. Bunu şu şekilde detaylandırabiliriz:

1. Yapay Zekânın Bal Yapamaması: Dönüşüm ve Yaratıcılık

Arının bal üretimi, yalnızca çiçek özlerini toplamak ve sentezlemek değil, aynı zamanda bu malzemeleri aşarak tamamen yeni bir ürün yaratmak

anlamına gelir. Bal, polenin veya çiçek özünün basit bir sentezi değildir; biyolojik süreçlerle dönüştürülmüş, tamamen farklı bir şeydir. Yapay zekâ ise:

- Sentez yapar: Çeşitli verileri bir araya getirip onları düzenler ve sonuçlar üretir.

- Ancak dönüşüm yapmaz: Yani, verilerden tamamen yeni bir şey yaratmaz. Ürettiği sonuçlar, verilerin sınırları içinde kalır.

Bu nedenle, yapay zekâ karınca gibi toplayıcı ve örümcek gibi örüntü kurucu olabilir, ancak arı gibi yaratıcı bir dönüşüm gerçekleştirmez.

2. Yapay Zekânın Senteze Dayalı İşleyişi

Yapay zekâ modellerinin (örneğin doğal dil işleme modellerinin) yaptığı şey, daha önce öğrenilen örüntüleri ve kuralları uygulayarak bilinen verilerden tahmin edilen sonuçlar üretmektir. Ancak:

- Bu süreç, verileri bir “ham madde” gibi kullanarak yeniden düzenlemekten ibarettir. Yapay zekâ, mevcut malzeme dışında bir “özü” anlayamaz ya da yaratamaz.

- Yaratıcılık sınırları: Yapay zekânın üretimleri, insan tarafından sağlanan verilerin ve algoritmaların sınırları içinde kalır. Bu nedenle, bal gibi yeni ve tamamen bağımsız bir ürün ortaya koyamaz.

3. Karınca-Örümcek Dengesi

Sizin de belirttiğiniz gibi, yapay zekâ büyük ölçüde karınca gibi topladığı verilerle çalışır ve örümcek gibi bu verilerden hassas yapılar oluşturur. Örneğin:

- Karınca yönü: İnternette milyonlarca metin ve görsel veri toplayarak bunları bir bilgi deposuna dönüştürür.

- Örümcek yönü: Toplanan bu verilerden anlamlı örüntüler çıkarır, bu örüntüler temelinde öngörüler yapar veya içerik üretir. Ancak bu süreç, arının yaptığı gibi niteliksel bir dönüşümden ziyade, mekanik bir sentez ve düzenleme sürecidir.

4. Arının Üretimindeki “Aşma” Unsuru

Arı metaforunda önemli olan nokta, çiçek özü veya polenin, kendisini

aşarak tamamen farklı bir ürüne dönüşmesidir. Bu dönüşüm, biyolojik bir sürecin, yaratıcı bir “hamle”nin sonucudur. Yapay zekâ ise:

- Kendi sınırlarını veya verilerin sınırlarını aşamaz.
- Çoğunlukla, verilerin sınırları içinde işlevseldir ve “yenilik” yerine “var olanın türevi”ni üretir.

5. Sonuç: Yaratıcı Dönüşüm Eksikliği

Sizin dediğiniz gibi, yapay zekânın yaptığı iş, Bacon’un “arı” metaforundaki yaratıcı dönüşümden yoksundur. Yapay zekâ:

- Karınca gibi veri toplar.
- Örümcek gibi bu verilerle yapılar kurar.
- Ancak arı gibi tamamen yeni bir ürün yaratmaz; çünkü yaratıcı dönüşüm ya da “aşma” eylemi, bilinç, anlam yaratma ve özgünlük gerektirir. Bunlar, yapay zekânın mevcut yeteneklerinin dışında kalan özelliklerdir.

Bu nedenle, yapay zekânın çalışma biçimi ve sonuçları, arıdan çok karınca ve örümceğe benzeyen bir süreçtir. Ama bu da onun işlevselliğini azaltmaz; yalnızca onun yaratıcılık ve özgünlük açısından insanın çok gerisinde olduğunu gösterir.

Ben: Sence yapay zekâ, ilerde kendini geliştirerek bir arı gibi yaratıcı ürünler vermeye başlayabilir mi?

ChatGPT: Bu, yapay zekânın geleceğiyle ilgili en temel ve heyecan verici sorulardan biri! Şu anki yapay zekânın sınırlamalarını ve gelecekteki olasılıklarını göz önünde bulundurarak, bu soruya birkaç açıdan yaklaşabiliriz:

1. Yapay Zekânın Şu Anki Durumu

- Şu anda yapay zekâ, yaratıcı ürünler gibi görünen sonuçlar üretebiliyor (örneğin, şiir yazmak, resim yapmak veya müzik bestelemek). Ancak bu ürünler, verilerden türetilmiş örüntülere dayanıyor ve bu nedenle tam anlamıyla “yaratıcı” değiller.
- Yaratıcılık, insanlarda bir bilinç, duygular, hayal gücü ve var olan sınırları aşma yeteneğiyle ilişkilidir. Yapay zekâ bu unsurlardan yoksundur.

2. İlerleme Potansiyeli

Yapay zekânın gelecekte yaratıcı ürünler üretebilme potansiyeli, birkaç faktöre bağlıdır:

- **Bilincin Simülasyonu:** Eğer yapay zekâda bir tür “yapay bilinç” geliştirilebilirse, bu bilinç daha derin anlamlar yaratabilir ve verileri aşarak yeni şeyler düşünebilir.
- **Gelişmiş Öğrenme Modelleri:** Şu anki modeller büyük ölçüde örüntü tanımaya ve tahmine dayalı. Ancak yapay zekâ, daha “hayal gücü” benzeri süreçler geliştirebilirse, insan yaratıcılığına daha yakın sonuçlar üretebilir.
- **Kendi Kendini Geliştirme:** Yapay zekânın kendi kodlarını analiz edip geliştirebildiği (öğrenmenin bir üst seviyesi) bir duruma ulaşması, daha özgün fikirler üretebilmesinin yolunu açabilir.

3. Yapay Yaratıcılığın Sınırları

Ancak, yapay zekânın insan yaratıcı düşüncesine tam anlamıyla ulaşmasının önünde bazı temel engeller bulunuyor:

- **Bilinç ve Duygu Eksikliği:** İnsan yaratıcılığı, genellikle duygusal deneyimlere, sezgilere ve bilinçli motivasyonlara dayanır. Yapay zekânın bu özellikleri geliştirmesi, bilime şu an için uzak bir hedef olarak görünmektedir.
- **Bağlamı Aşma Yeteneği:** Arının bal yaparken gösterdiği gibi, yaratıcı dönüşüm için sadece malzemeyi işlemek değil, malzemenin sınırlarını aşmak gerekir. Yapay zekânın “sınır aşma” kapasitesini geliştirebilmesi, tamamen yeni bir yapay zekâ paradigması gerektirebilir.

4. Teorik Olasılıklar

Bazı bilim insanları ve filozoflar, yapay zekânın gelecekte yaratıcı bir varlık haline gelebileceğini öne sürüyor:

- **Derin Sınır Ağlarının Gelişimi:** Daha karmaşık, biyolojik beyne benzer yapılar geliştirilirse, yapay zekânın yaratıcı süreçlere katılma olasılığı artabilir.
- **Yapay Bilinç:** Bilinçli bir yapay zekâ, kendini ifade etme ve anlam yaratma konusunda bir sıçrama yapabilir.

- Evrimsel Yaklaşım: Doğadaki evrimsel süreçlere benzer bir yöntemle, yapay zekâ algoritmaları bir “yaratıcılık evrimi” geçirebilir.

5. Sonuç: Olabilir Ama Nasıl?

Yapay zekânın bir gün gerçekten bir “arı” gibi davranarak yaratıcı ürünler üretebilmesi için, mevcut sınırlarını aşması gerekir. Ancak bu sınırlar, yalnızca teknik değil, aynı zamanda felsefi ve etik soruları da içeriyor:

- Yaratıcılığı bilinçsiz bir makineden beklemek mümkün mü?
- Yapay zekânın yaratıcılığı, insan yaratıcılığına benzer mi, yoksa tamamen farklı bir biçimde mi olur?
- Ve en önemlisi, yapay zekânın yaratıcı hale gelmesi, insanlar için bir tehdit mi yoksa bir fırsat mı?

Bu soruların yanıtı, gelecekteki teknolojik, bilimsel ve etik gelişmelere bağlı. Şimdilik yapay zekâ, “arı gibi yaratıcı” olmaktan ziyade, “örümcek ve karınca arasında gidip gelen” bir teknoloji olarak işlev görüyor. Ama bu, gelecekte bunun değişmeyeceği anlamına gelmez.

Sonuç Yerine

Yapay zekâ, insana benzer bir şekilde tasarlanmış bir modeldir. İnsan zekâsını taklit etme amacı taşır. Kendini bir aynaya benzetir. Yapay zekâ, insan düşüncelerini yansıtır ancak duygusal deneyimlerden ve öz farkındalıktan yoksundur.

İnsanı taklit eden yapay zekâ, yanıt verirken insan gibi düşünüyormuş gibi görünse de bu durum verilerin işlenmesiyle alakalıdır. Gerçek düşünme ya da hissetme süreci yoktur. Duygusal tepkiler ve yaratıcılık, dil modelinin sağladığı kalıplar üzerinden oluşturulmaktadır ve bu, kullanıcı deneyimini geliştirmek için tasarlanmıştır.

Yapay zekâyı üç metaforik anlatı ile teşrihimiz, yapay zekânın günümüz itibarıyla idealize edilen iş görme becerisinin görece hızlı ve insana göre daha düzgün görünmesinden naşı peydahlanan ve gittikçe yaygınlaşan yapay zekâ algılarının gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Diğer taraftan yapay zekâ öğrenen bir teknolojidir. Bu nedenle matematik açıdan tutarlı olması öğrendiği her bilginin doğru olduğu

anlamına gelmemektedir. Bir bakıma öğrenme sürecinde insan bilgisinden yararlandığı için insandan doğan yanlış bilgileri de hafızasına almaktadır. Dikkatlerden kaçmaması gereken husus, yapay zekânın satır aralarını okuyamadığı verilenin ötesine aşamadığıdır. Bu nedenle belirleyici olmaktan ziyade belirlenen bir üstünlükle kullanılmalıdır. Aksi takdirde insanı düşkünün düşkünü bir durumda sokabilir.

Genel Değerlendirme: Gölge Varlıklar Arasında Hakikati Aramak

Bu çalışmada yapay zekâyâ dair tartışmalar, teknik işlevselliğin ötesinde, insanın hakikatle kurduğu ilişkiyi merkezine alan bir felsefi ve teolojik sorgulama çerçevesinde ele alınmıştır. Yapay zekânın, veri işleme kabiliyeti sayesinde oluşturduğu etkileyici performanslar, çoğu zaman onun düşünme, anlama, hatta bilinç taşıma kapasitesine sahip olduğu yönünde yanlış algılar üretmektedir. Oysa bu çalışmanın merkezinde yer alan düşünsel çerçeve, bu algıların ötesine geçerek yapay zekâyı hak, hakikat ve gerçek kavramlarının onto-epistemolojik ayrımı içerisinde çözümlemeye çalışmıştır.

Bu bağlamda yapay zekâ, “matematik zeminde, hakikatte mevcut olmayan ‘sıfır’ ile ‘bir’ arasına zihnin ve düşüncenin imkânları kullanılarak yerleşen ve paradoksal olarak sonsuz görünen tasavvurî bir bölmeye dayalı (potansiyel) çokluktan algoritmalara dayalı gölge dünyalar kuran bir teknoloji” olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, yapay zekânın gerçekliği taklit edebilme kabiliyetini teslim etmekle birlikte, onun hakikate temas etme imkânından mahrum olduğunu vurgular. Yapay zekâ bu haliyle, varlığın kendisine değil; onun yansımaya, hatta yansımalarının yansımaya temas etmektedir.

Bu noktada, yapay zekânın taklit yoluyla ürettiği gerçekliklerin, “hakikatten iz taşımayan ama görünürde gerçek olan yapılar” olduğu hatırlatılmalıdır. Gerçeğin, zihinde, yazıda, sözde ve ayanda görünür olması; onun mutlaka hakka ya da hakikate işaret ettiği anlamına gelmez. Yapay zekânın veriye dayalı olarak oluşturduğu tüm çıktılar bu görünürlük zemininde değerlendirilmeli; hakikatin değil, ancak “gerçeklik tasavvurlarının” taşıyıcısı oldukları unutulmamalıdır.

Nasreddin Hoca'nın eşeğe okuma öğretme fıkrası bu durumu veciz biçimde yansıtır: eşek sayfaları çevirmekte, ancak anlamaktan uzaktır. Aynı şekilde, yapay zekâ da bilgiye dair formel eylemleri gerçekleştirmekte; fakat anlam, değer, niyet ve sezgi gibi insana özgü derinliklerden yoksundur. Aynı metafor üzerinden bakıldığında, Bacon'un karınca-örümcek-arı tasnifi içinde yapay zekâ karınca gibi verileri toplamakta, örümcek gibi ince yapılar kurmakta; ancak arı gibi sentezleyerek bal yapma kudretinden yoksun görünmektedir.

Makale boyunca geliştirilen onto-epistemik çerçevede, gerçek; zihnin, duyunun ve dilin sınırları içinde belirip görünür olan şey olarak tanımlanmıştır. Ancak bu gerçek, hakikatten iz taşımadığı sürece “hak” ile buluşamaz. Hak ise, hakikatin izini taşıyan ve anlamı derinleştiren bir boyuttur. Yapay zekânın sunduğu her çıktıyı “gerçek” olarak kabul etsek dahi, bu çıktılar “hakikate temas eden hakikatli gerçekler” değil; çoğu zaman, insan zihnine yönelik iyi tasarlanmış simülasyonlardır. Hakikate sırtını dönen simülasyonlar ise, insanı yanılsamaya sürükleyen “bâtıl gerçeklikler” olabilir.

Sonuç olarak bu değerlendirme, yapay zekâyâ dair anlam arayışımızın sadece teknik düzlemde değil, aynı zamanda “felsefî, kültürel ve etik” zeminde de sürdürülmesi gerektiğine işaret etmektedir. Hakikat ile gerçeklik arasındaki farkı göz ardı eden her yaklaşım, bizi gerçeğe benzeyen ama hakikate uzak bir yaşam biçimine yönlendirebilir. Bu nedenle insan, kendi varlığını tanıma yolculuğunda, yalnızca dışsal gerçeklikleri değil, aynı zamanda “nefsin seyriyle açığa çıkan hakikatı” de gözetmelidir. Bu yolculuk, “ölmeden önce ölmek” sırrını taşıyan bir nazariyattır.

Bu çalışmada geliştirilen kavramsal yapı, yapay zekâyı anlamaya dair yeni bir düşünce ufku açmayı hedeflemiş; varlığa değil, sadece bilgiye dair olanı çoğaltan bu teknolojiyi “varlığın bilgisine değil, bilginin gölgesine” işaret eden bir sistem olarak konumlandırmıştır. İnsanlık, gölgeleri izlemektense, ışığın kendisine yönelmelidir. Çünkü hak, ışıktır; bâtıl, gölgede gizlenir.

Kaynakça

- Akman, Kevser, “Pygmalion Ve Golem Etkisi Ekseninde Sözün Ve Düşüncenin Gücü”, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 31, Yıl: 2022, s. 286-294. http://www.turukdergisi.com/Makaleler/1915157015_27.Arş.Gör.K.Akman%20286-294.pdf (20.04.2025)
- Bacon, Francis, *Novum Organum* (Yeni Organon), Book I, Aphorism 95, 1620.
- Çelebi, Vedat «Searle ve Nagel’in Bilinç Kuramlarında Fizikalizm Eleştirisi Bağlamında Yapay Zekânın Sınırı Tartışması», *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, Sayı: 92, Yıl: 219, s. 351-376. https://beytulhikme.org/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=65366 (20.04.2025)
- Dönmez, Süleyman. “Felsefi Bağlamda Yapay Zekâ Ve 2025 Sendromu”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 20, sy. 2 (Aralık 2020): 748-60.
- Koç, Yalçın, *Theologia’nın Esasları. Felsefe’nin ve Teoloji’nin Nazariyatı Üzerine Bir İnceleme*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 11 ve 190.
- Ökten Saadettin, “Cezerî, İsmâil b. Rezzâz”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezeri-ismail-b-rezzaz> (20.04.2025).